

Stimulerende belastingheffing

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
hoogleraar *Comparative Tax Law* aan de Faculteit der
Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Maastricht

op vrijdag 20 oktober 2006

door

mr. dr. Raymond H.C. Luja

Europese eenwording?

“Bei dem jetzigen Zustand der Steuerrechtsordnung [...] ist kein Steuerberater, kein Rechtsanwalt, kein Steuerbeamter, kein Steuerrichter, auch kein Steuerprofessor in der Lage, das ganze Steuerrecht – nationales und internationales – bis in die letzten Details zu überblicken. [...] Auch im steuerrechtlichen Bereich darf man Unmögliches nicht verlangen.”

Klaus Tipke, Die Steuerrechtsordnung, 1993

Mijnheer de Rector Magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders,

Belastingheffing stimuleert tot nadenken. In deze rede wil ik u een inblik geven in enkele zaken die het belastingrecht kenmerken. Eerst zal ik ingaan op de noodzaak om in fiscale opleidingen meer aandacht te besteden aan systematiek dan aan technische details. Daarna zal ik een schets geven van enkele actuele Europese en internationale ontwikkelingen die de komende jaren van invloed zullen zijn op het belastingrecht. Daarbij zal ik ook aangeven welke onderzoeklijnen ik voor de nabije toekomst wil uitzetten.

Belastingrecht als studie

Een studie van het belastingrecht is interdisciplinair. Een goed begrip van de beleidsmatige aspecten van het fiscale recht vereist inzicht in andere juridische vakgebieden als ondernemingsrecht, goederen- en verbintenissenrecht en strafrecht, en in economische vakgebieden als public finance en financial accounting. Aan een groot aantal universiteiten in binnen- en buitenland heeft het belastingrecht als afzonderlijk vakgebied en – in mindere mate – als afzonderlijke opleiding erkenning gekregen. Maar erkenning als afzonderlijk opleiding mag niet gelijk staan aan een status aparte. Het is voor fiscalisten evenzeer van belang het civiele recht, het Europese recht en het bestuursrecht te kennen, als dat het voor juristen van belang is om zo nu en dan na te gaan hoe het fiscale stelsel beslissingen van particulieren en bedrijven beïnvloedt.

Bij het doceren van fiscaal recht op academisch niveau gaat het, anders dan studenten soms denken en docenten soms noodgedwongen toetsen, niet alleen om het verkrijgen van gedetailleerde kennis van het belastingrecht. Natuurlijk zal een student de geldende regelgeving tot in een zeker detail moeten kennen, maar die kennis is weinig waard als de student een fiscale regel niet weet te plaatsen in het grotere geheel zeker nu het belastingrecht –

in vergelijking tot andere rechtsgebieden – relatief snel verandert. Daarbij komt dat sommige wetteksten na verloop van tijd door talloze wijzigingen en aanvulling te complex zijn geformuleerd en toe zijn aan een vereenvoudigings-slag.

Het is zowel voor de beginnende student als voor de doorgewinterde vaktechnicus soms lastig om het belang van het materiële belastingrecht te relativeren en beleidsmatige achtergronden en beginselen van belastingheffing op de voorgrond te plaatsen.

Wat was ook al weer het doel van belastingheffing? Voorop staat dat belastingheffing moet leiden tot het genereren van inkomsten voor de overheid. Dat vervolgens tot op zekere hoogte geheven wordt naar draagkracht is van belang, maar inkomensherverdeling is niet het primaire doel van belastingheffing. Het fiscale recht heeft zeker in de laatste 20 jaren meer en meer een sturende functie gekregen, op sociaal, economisch en ecologisch gebied. Belastingheffing is een instrument – en zeker niet het enige – om werkgelegenheid te stimuleren, investeringen te bevorderen en om milieudoelstellingen te realiseren, zoals het bevorderen van de aanschaf van hybride auto's. Het zijn veelal de bijzondere bepalingen in een belastingwet die de meeste aandacht krijgen en die de aandacht voor de systematiek van belastingheffing overschaduwen.

Geen heffing zonder controle

Effectieve belastingheffing kan niet zonder controle. Dat sommige belastingbetalers met een vrije interpretatie van het begrip 'belastbaar inkomen' menen wat minder te hoeven afdragen dan anderen is een bekend gegeven. Controle van aangiftes is dan ook nodig. Een goed werkende automatisering en een voldoende bezetting zijn voor de Belastingdienst dan

ook geen overbodige luxe. De fiscus moet bij het uitoefenen van zijn controlebevoegdheden wel zijn grenzen kennen.

Een ondernemer die te horen krijgt dat hij zijn E-mail correspondentie van de laatste jaren dient te overleggen, zal daartoe lang niet altijd in staat zijn. Een groot deel van die correspondentie is wellicht fiscaal ook niet relevant en had, zoals dat met E-mail gaat, in plaats van door het heen en weer sturen van tientallen mailtjes ook met een enkel telefoongesprek afgedaan kunnen worden. Wie weet of ondernemers, door de intreding van IP-telefonie, straks ook hun zakelijke telefoongesprekken moeten opslaan ten behoeve van de fiscus? Als over tien jaar ieder bedrijf via internet telefoneert is de techniek het probleem niet.

U zult zich wellicht ondertussen afvragen wat controle te doen heeft met de leerstoel Comparative Tax Law – rechtsvergelijkend belastingrecht. De mogelijkheden die een belastingwetgever in een land heeft worden beperkt door lokale omstandigheden. Neem twee extremen: in landen waar ICT nog in de kinderschoenen staat en waar analfabetisme een veelvoorkomend verschijnsel is zullen volstrekt andere keuzes gemaakt moeten worden dan in een land dat bekend staat om zijn goedgeschoolde fiscalisten en een goede infrastructuur waar een brief ook daadwerkelijk aankomt en waar burgers in de regel traceerbaar zijn.

Fiscale rechtsvergelijking

Kennis van de cultuur, gewoonten en achtergronden van een land is onmisbaar voor een zinvolle fiscale rechtsvergelijking. Een student die 'iets aan rechtsvergelijking' doet in het kader van zijn scriptie heeft vaak de neiging om specifiek te kijken naar het onderwerp dat hij/zij onderzoekt. Vaak worden soortgelijke regelingen per land in detail geanalyseerd, waarbij echter vergeten wordt die regelingen in hun context te plaatsen. We moeten als docenten

ervoor waken dat studenten te zeer gaan verzanden in discussies over technische details; hier zullen ze in hun latere beroepspraktijk nog vaak genoeg aan toekomen. Als studenten zich niet eerst afvragen waarom we vennootschappen belasten, waarom de overheid bij overlijden een graantje meepikt en waarom geen hond profiteert van een hondenbelasting, heeft het feitelijk geen zin om uit te leggen hoe een vennootschapsbelasting, successiewet of gemeentelijke heffing in elkaar steekt.

Juist bij het ontdekken van de grondslagen en beginselen van belastingheffing kan de fiscale rechtsvergelijking een belangrijke rol spelen, ook al zijn er in de uitwerking van de diverse stelsel aanzienlijke verschillen. Over de vraag wat inkomen is wordt heel verschillend gedacht. Waar in Nederland gewerkt wordt met bronnen en boxen kennen enkele andere landen een meeromvattend inkomensbegrip waarin dit soort categorieën ontbreken. Ook over de vraag of een werknemer zijn werkelijke kosten mag aftrekken van zijn loon wordt fundamenteel verschillend gedacht.

Rechtsvergelijking tussen landen van de Europese Unie vindt op verschillende niveaus plaats. Er zijn boekwerken die op kernpunten een vergelijking geven van belastingstelsels, hetgeen vaak weinig met rechtsvergelijking in eigenlijke zin te doen heeft. Dat het vennootschapsbelastingtarief in Ierland met 12,5% aanzienlijk lager is dan het Nederlandse tarief van ruim 29% is mogelijk een interessant gegeven, maar deze vergelijking doet niet recht aan het achterliggende plaatje.

Hoe kunnen binnen de EU zulke grote tariefsverschillen ontstaan? Een fiscalist gaat, net als het management van een onderneming, niet enkel af op het tarief, hoewel dit natuurlijk wel een manier is om de aandacht te trekken. De belastinggrondslag is evenzeer van belang.

Stel dat een ondernemer in een land 30% belasting betaalt over zijn winst, terwijl een ondernemer in het buurland slechts 10% belasting betaalt. Die 10% lijkt op het eerste gezicht interessanter. Maar stel nu dat de ondernemer in het eerste land van zijn winst van 400.000 Euro nog 300.000 Euro aan rentekosten mag aftrekken, terwijl de rentekosten in het buurland niet aftrekbaar zijn. In dat geval is 30% van 100.000 Euro nog steeds minder dan 10% van 400.000 Euro.

Dit vereenvoudigde voorbeeld illustreert waarom tarieven op zich nauwelijks van betekenis zijn. Maar zelfs indien we zowel kijken naar het tarief als naar de grondslag betekent het niet dat een lage belastingheffing per definitie doorslaggevend is voor een onderneming. Bij investeringsbeslissingen wordt naar het totale plaatje gekeken.

Als de grote ondernemingen relatief weinig belasting betalen, hoe worden dan de overheidsuitgaven gefinancierd? Betalen de gewone burgers relatief meer? Valt de loonbelasting hoger uit? Of wordt gewoon minder uitgegeven aan scholing van werknemers, wegebouw en sociale zekerheid?

Belastingheffing is slechts een van de factoren waarmee managers rekening houden bij het nemen van investeringsbeslissingen. De mate van bureaucratisering speelt een niet te onderschatten rol, zoals de kosten en het tijdsbeslag van vergunningen. De hoogte van de arbeidskosten (inclusief loonbelasting en premieheffing) en de mate van ontslagbescherming zijn eveneens van belang, zeker bij arbeidsintensieve industrieën. Ook de bescherming van investeerders, onder andere door het bieden van inzicht in het beleid van ondernemingen, speelt een rol van betekenis. Bovendien mag het investeren in hoger onderwijs als opstap naar een meer innovatief ondernemersklimaat niet over het hoofd gezien worden. Dit zijn factoren waarvoor Nederland in de diverse ranglijstjes verbeteringen mogelijk zijn en die, soms nog eerder dan een tariefsverlaging, de aantrekkingskracht van ons land

kunnen vergroten.¹ Bij de financiële dienstverlening neemt het fiscale klimaat daarentegen een relatief belangrijke positie in.

We mogen niet vergeten dat Nederland al relatief goed scoort, als we even niet apart kijken naar de fiscaliteit. Vooral de relatieve politieke en economische stabiliteit beperken de financiële risico's voor investeerders aanzienlijk, maar dit geldt voor een groot deel van West-Europa. Het wijzen op ranglijstjes is altijd aardig voor een lezing, presentatie of politiek debat, maar tegelijkertijd moet de betekenis van ranglijsten gerelativeerd worden, zeker in een wetgevend proces.

Op weg naar een Europese grondslag: de CCCTB

In opdracht van de Europese Commissie worden met enige regelmaat rechtsvergelijkende exercities doorgevoerd. Deze vergelijkingen richten zich vooral op het materiële belastingrecht, zoals de vennootschapsbelasting en de dividendbelasting (zolang die nog bestaat). Een onderbelicht terrein is het formele belastingrecht. Het grote verschil in formele procedures tussen landen leidt tot een aanzienlijke kostenpost voor internationaal opererende bedrijven die in 10 of 25 lidstaten actief zijn en in ieder land apart aangifte moeten doen en belasting afdragen.

¹ Voor twee recente ranglijsten en relevante factoren/criteria wordt verwezen naar het rapport Doing Business 2007, een jaarlijks overzicht van ondernemingsregulering en de invloed daarvan op het ondernemingsklimaat verzorgd door de World Bank Group, en naar het Global Competitiveness Report 2006-2007 van het World Economic Forum waarin de nadruk vooral ligt op productiviteit en, als afgeleide daarvan, rendement. Iedere ranglijst heeft zijn eigen focus en daarmee is ook iedere rangorde relatief.

Op Europees niveau loopt momenteel een oriënterend overleg waarin de mogelijkheden en onmogelijkheden van een gemeenschappelijke belastinggrondslag voor de vennootschapsbelasting de revue passeren (een zgn. 'Common Consolidated Corporation Tax Base' oftewel 'CCCTB'). De rapportages van de werkgroepen die bij dit overleg betrokken zijn bieden enig zicht op de verschillen in opvatting tussen lidstaten over de bepaling van de heffingsgrondslag bij ondernemingswinsten.²

Er wordt veel tijd gestoken in dit project om te komen tot overeenstemming over de fiscale winstbepaling voor internationaal opererende bedrijven, hetgeen met 25 deelnemers zeker geen sinecure is. Maar zelfs als over de winstbepaling al overeenstemming wordt bereikt tussen staten, dan nog zal het formele traject een zware dobber blijken te zijn. Het is de bedoeling dat één lidstaat straks het voortouw neemt om vast te stellen wat de totale winst is die door een multinational behaald is. Deze winst zal vervolgens verdeeld moeten worden over de lidstaten.

Stel dat Nederland in 2010 besluit om daadwerkelijk deel te nemen aan de gezamenlijke belastinggrondslag (hetgeen overigens nog lang niet zeker is).³ Een multinational heeft vestigingen in Nederland, Italië en Roemenië. Stel dat het hoofdkantoor in een van de andere landen ligt, zodat ofwel in Italië dan wel in Roemenië bepaald zal worden wat de totale winst is van het concern. Vervolgens zal die winst toegerekend moeten worden aan de drie landen volgens een verdeelsleutel (bijvoorbeeld een combinatie van productiekosten, personeelskosten en verkoopopbrengsten). Is de Nederlandse fiscus straks bereid om zonder meer de door zijn Italiaanse of Roemeense collega aangereikte grondslag over te nemen? Vertrouwen landen elkaar voldoende als het op de pecunia aankomt?

² Het Europese pilotproject dat ziet op home state taxation voor kleine en middelgrote ondernemingen blijft buiten beschouwing omdat dit gelet op de initiële reactie van de lidstaten niet echt kansrijk lijkt.

³ Deelname, zowel van lidstaten als van ondernemingen, zal facultatief zijn.

Deze vragen vallen echter in het niet vergeleken bij de vraag wie straks het laatste woord moet hebben. Zijn de deelnemende lidstaten bereid om het Hof van Justitie in te schakelen als hoogste instantie voor een uniforme interpretatie van een belastinggrondslag?⁴ Als die bereidheid er al is, dan verwacht ik dat het Hof de eerste jaren overspoeld zal worden met zaken zeker als ik kijk naar het aantal fiscale vraagstukken dat de nationale rechters nog steeds jaarlijks te verwerken krijgen.⁵

De verschillen op formeel vlak en het vasthouden aan eigen controlebevoegdheden zijn vele male grotere uitdagingen dan het komen tot overeenstemming over de grondslag zelf. Om de gemeenschappelijke belastinggrondslag tot een succes te maken is het niet alleen zaak om zo veel mogelijk landen over de streep te trekken; als de administratieve last voor de ondernemingen niet vermindert doordat ieder land vast houdt aan zijn eigen papierstroom is de meerwaarde van het experiment in mijn ogen beperkt. In mijn toekomstige rechtsvergelijkende onderzoek zal ik dan ook trachten deze formele kant de aandacht te geven die zij verdient.

⁴ Uit suggesties gedaan door stafmedewerkers van de Europese Commissie lijkt haar streven het CCCTB traject voor de deelnemende lidstaten te vertalen in een richtlijn, waardoor het HvJ EG zonder meer competent zou zijn (Working Document CCCTB\WG\030\doc\en van 9 maart 2006, blz. 10).

⁵ Strikt genomen zouden de CCCTB zaken bij het Gerecht van Eerste Aanleg ondergebracht kunnen worden, maar daarmee zal het capaciteitsprobleem zich waarschijnlijk slechts verplaatsen. Uitbreiding van het aantal rechters om de doorlooptijd van zaken in de hand te houden zou hier wellicht fiscaal geïndiceerd kunnen zijn als het CCCTB project daadwerkelijk van de grond komt.

Staatssteun in de Verenigde Staten

Naast het doceren van het belastingrecht in brede zin heb ik mij in de laatste jaren vooral toegelegd op het onderzoeken van fiscale staatssteun. De staatssteunregels proberen te verhinderen dat slechts *bepaalde* ondernemingen door hun nationale overheid bevoordeeld worden door het toekennen van subsidies en belastingvoordelen, althans zolang daarmee geen Europees belang gediend is.

Getracht wordt te voorkomen dat ondernemingen niet eerlijk met elkaar kunnen concurreren binnen de gemeenschappelijke, Europese markt doordat een van hen speciale belastingvoordelen ontvangt. In de jaren '50 van de vorige eeuw werd het noodzakelijk geacht hiervoor regels op te stellen, ofschoon pas de laatste 15 jaren echt duidelijk is geworden hoe zeer fiscale stelsels door de Europese staatssteunregels aan banden gelegd worden.

Dit is des te opvallender indien we de Europese Unie vergelijken met de Verenigde Staten. Met enige regelmaat verschijnen gekozen burgemeesters en gouverneurs met hun gezicht in de krant om aan te kondigen dat een fabriek of hoofdkantoor in een stad of staat is binnengehaald waarbij zonder blikken of blozen wordt vermeld dat daarvoor enkele honderden miljoenen dollars aan belastingvoordelen zijn verstrekt.⁶ Zolang die dollars goed besteed worden en bijdragen aan de ontwikkeling van de regio kunnen gemeenteraden en parlementen dit wellicht verantwoorden aan de belastingbetaler, maar in een aantal gevallen spelen emoties en prestige een belangrijke rol.

Als het gaat om belastingvoordelen voor een enkele onderneming, dan worden die vaak verhuld in algemeen geformuleerde wetgeving. Een voorbeeld:

⁶ Voor een van de schaarse overzichten van 'targeted tax incentives' van de Amerikaanse staten zie J.K. Smith, *Use of Business Tax Incentives*, *Journal of State Taxation*, jrg. 17 (1999), blz. 16; met dank aan collega Hellerstein voor de verwijzing.

De staat Kansas ontwierp in 2003 een wet bestemd voor producenten die ten minste een miljard dollar geïnvesteerd hadden in Kansas, voornemens waren opnieuw een half miljard te investeren, 4.000 nieuwe banen te creëren en per jaar minimaal 600 miljoen dollar aan lonen uit te betalen. Producenten die aan al deze eisen voldeden kregen het recht om de ingehouden loonbelasting deels te gebruiken om gedurende 20 jaren de rente op een overheidslening te betalen. Hierdoor werd een voordeel behaald van grofweg 200 miljoen dollar. Uiteindelijk bleek dat er in heel Kansas maar één bedrijf was dat aan deze eisen voldeed: Boeing.⁷

Desondanks viste Kansas achter het net bij het binnenhalen van een nieuwe assemblagefabriek voor het nieuwste en grootste vliegtuig van Boeing, wel werd de productie van bepaalde vliegtuigonderdelen in Kansas ondergebracht. Het was de staat Washington die er uiteindelijk met de nieuwe fabriek vandoor ging. Deze staat bood een aantal belastingfaciliteiten aan die een voordeel opleverden van ruim 250 miljoen dollar over een periode van 5 jaren. Over een periode van 20 jaren zou dit voordeel oplopen tot ruim 3 miljard dollar. Naast een investering van enkele honderden miljoenen dollars zijn ruim 17.000 nieuwe banen in het vooruitzicht gesteld en tienduizenden bestaande banen gegarandeerd.⁸

De Boeing-zaak is een klassiek voorbeeld van hoe Amerikaanse staten tegen elkaar uitgespeeld zijn door tegen elkaar op te bieden. Boeing heeft letterlijk een deadline gesteld aan de staten om bij wijze van offerte het gunstigste

⁷ Zie Kansas Senate Bill no. 281, 2003 session.

⁸ Zie o.a. Washington Research Council Brief, 'The Bill for Boeing', 23 juni 2003; Washington House Bill no. 2294, 58th Legislature, 2003 2nd special session; Puget Sound Business Journal, Seattle edition, 'Governor unveils multimillion-dollar incentive package for Boeing', 9 juni 2003 en '7E7 choice marks fresh start for Boeing and State', 19 december 2003.

regime op tafel te leggen. Deze Amerikaanse interpretatie van een ‘openbare aanbesteding’ wordt politiek geaccepteerd ondanks bezwaren van belangengroeperingen en academici over de wijze waarop met overheidsmiddelen wordt omgesprongen.⁹

In Europa vinden ongetwijfeld ook onderhandelingen tussen overheden en ondernemingen plaats, echter de wijze waarop in de Verenigde Staten de publiciteit wordt opgezocht is naar Europese begrippen redelijk uitzonderlijk. Maar ook in de VS roeren belastingbetalers zich steeds vaker.

In 2003 wees een Amerikaanse federale rechter – het U.S. Court of Appeals for the Sixth Circuit – een arrest in de zaak *Cuno tegen DaimlerChrysler*.¹⁰ Het ging hier om een belastingbetaler, mevrouw Cuno, die zich verzette tegen het toekennen van forse belastingvoordelen aan autofabrikant DaimlerChrysler. In deze zaak diende de federale rechter te oordelen over een omstreden bepaling in de Amerikaanse grondwet (de zgn. ‘dormant commerce clause’). Het besluit van de rechter leidde ertoe dat het feitelijk onmogelijk werd om belastingvoordelen te verlenen, indien dit zou betekenen dat een onderneming ervan weerhouden zou worden om te vertrekken naar een andere staat.¹¹ Een voorbeeld:

⁹ Over diverse aan Boeing verstrekte voordelen loopt een procedure bij de Wereldhandelsorganisatie (de WTO) waarbij wordt nagegaan of verstrekte subsidies en belastingvoordelen in overeenstemming zijn met het WTO subsidieverdrag. Als tegenhanger van die procedure loopt overigens een klacht van de VS tegen de EU vanwege aan concurrent Airbus verstrekte voordelen. Zie o.a. de verzoeken tot het instellen van onderzoekspanels in WTO documenten WT/DS/316/2 en WT/DS/317/2 van 3 juni 2005. Een rapport in die zaken wordt pas in 2007 verwacht.

¹⁰ U.S. Court of Appeals for the Sixth Circuit, *Cuno et. al. v. DaimlerChrysler et. al.*, no. 01-3960 van 19 oktober 2004.

¹¹ De uitspraak was formeel slechts bindend voor de vier staten die binnen de rechtsmacht van het Sixth Circuit vielen. Een ruime meerderheid van de Amerikaanse staten hanteert soortgelijke belastingvoordelen waarmee miljarden dollars per jaar

Stel dat een grote onderneming uit Ohio een nieuwe fabriek wil oprichten. De directie krijgt te horen dat, als zij de fabriek in Ohio vestigt en de activiteiten dus niet naar een andere staat verplaatst, een fors deel van de investering gecompenseerd wordt in de vorm van een extra belastingaftrek. Deze aftrek kan meteen verrekend worden met winsten uit reeds bestaande activiteiten in Ohio. Dit maakt het minder aannemelijk dat de directie besluit de nieuwe fabriek naar een andere staat te verhuizen.¹²

Volgens de federale rechter is dit in strijd met de Amerikaanse grondwet waarin de vrije handel tussen staten gewaarborgd wordt, omdat de directie van de onderneming ertoe overgehaald wordt haar nieuwe fabriek niet in een andere staat neer te zetten.¹³ Maar volgens diezelfde rechter was het geen probleem om ondernemingen die uit een andere staat afkomstig zijn te garanderen dat zij een belastingvoordeel zouden krijgen indien zij zich in Ohio zouden vestigen. Die onderneming zou zijn activiteiten dan van de ene naar de andere staat verhuizen, waardoor het handelsverkeer tussen staten niet belemmerd wordt. Dit is op zijn minst opvallend.

Om lokale investeringen en werkgelegenheid te stimuleren maakt het natuurlijk weinig verschil uit of een staat een onderneming die reeds aanwezig is met belastingvoordelen stimuleert of dat een staat een onderneming van elders aantrekt, vooropgesteld dat beiden in eenzelfde omvang investeringen doen en een gelijke mate van (bestaande en nieuwe) werkgelegenheid

in geding zijn, aldus de *Financial Times* (European Edition), 28 september 2005, *Supreme Court to rule on state tax incentives to business*.

¹² De investment tax credit was slechts een van de voordelen die bestreden werd in Cuno. Het ging daarbij om een verhoging van de reguliere credit van 7,5% naar 13,5% voor nieuwe investeringen in aangewezen regio's.

¹³ Voor een historisch overzicht zie W. Hellerstein en D. Coenen, *Commerce Clause Restraints on State Business Development Incentives*, *Cornell Law Review*, jrg. 81 (1995), blz. 789-878.

garanderen.¹⁴ Maar aangezien de grondslag voor een verbod op handelsbelemmerende belastingvoordelen in de Amerikaanse grondwet – anders dan in het EG verdrag – slechts impliciet is opgenomen, heeft de federale rechter er het maximale in gelezen.¹⁵

Om een lang verhaal kort te maken, diverse Amerikaanse staten zagen de bui hangen dat hun recht om belastingvoordelen aan te bieden vroeg of laat verder beperkt zou worden. De eerste reactie van het Amerikaanse congres was dan ook een wetsvoorstel voor te bereiden dat staten zo veel als mogelijk de vrijheid geeft om met elkaar te blijven concurreren om arbeidsplaatsen en investeringen.¹⁶ Het wetsvoorstel voorziet niet alleen in het stimuleren van nieuwe investeringen en werkgelegenheid maar ook in het behouden van bestaande bedrijfsactiviteiten, bijvoorbeeld door het bieden van een helpende

¹⁴ Zie over deze inconsistentie ook E.A. Zelinsky, *Ohio Incentives Decision Revisited*, State Tax Notes, 19 september 2005, blz. 859-864 op blz. 860. In dit artikel verdedigt Zelinsky, naar mijn mening ten onrechte, dat zelfs een algemene reductie van een vennootschapsbelastingtarief in strijd zou komen met de Amerikaanse grondwet omdat reeds aanwezige ondernemingen hierdoor bevoordeeld worden.

¹⁵ Vgl. Hellerstein/Coenen, reeds aangehaald, blz. 815.

¹⁶ Economic Development Act of 2005, S. 1066 / H.R. 2471, 109th Congress, 1st Session van 18 mei 2005. Dit voorstel is tot nadere order aangehouden in afwachting van een standpuntbepaling van het Amerikaanse Hooggerechtshof in de Cuno-zaak en vergelijkbare zaken, voor wat de inhoudelijke constitutionele vragen betreft. Het staat ter beoordeling van de staten zelf om te bepalen of een belastingvoordeel de doelstelling heeft om investeringen, bedrijfsactiviteiten en banen te creëren, behouden of uit te breiden om binnen de goedkeuring van de EDA te vallen. Voor een overzicht van de randvoorwaarden van de EDA zie naast de toelichting op het voorstel zelf tevens W. Hellerstein, *Cuno and Congress: An Analysis of Proposed Federal Legislation Authorizing State Economic Development Incentives*, Georgetown Journal of Law and Public Policy, jrg. 4 (2006), nr. 1. en de deskundigenverklaringen van P. Enrich, P. Fischer en W. Hellerstein in de hoorzitting 'Cuno and Competitiveness: Where to Draw the line' van de U.S. Senate Committee on Finance van 16 maart 2006.

hand aan ondernemingen die in zwaar weer verkeren. Staten mogen zelf beoordelen of belastingvoordelen noodzakelijk zijn. Het wordt daarbij niet bezwaarlijk geacht dat belastingvoordelen op één enkele onderneming worden toegesneden. De verschillen tussen de Verenigde Staten en de Europese Unie zijn op dit punt uitermate groot.¹⁷

Even opvallend is het feit dat het wetsvoorstel slechts ziet op belastingvoordelen. Het Amerikaanse Hooggerechtshof heeft reeds beslist dat het verstrekken van subsidies in de regel de handel tussen staten niet zal belemmeren zolang die subsidies uit algemene middelen worden gefinancierd.¹⁸ En dat terwijl subsidies uiteindelijk hetzelfde effect kunnen hebben als belastingvoordelen.¹⁹ Waarom zou een staat een onderneming wel 100.000 dollar subsidie mogen toekennen om te voorkomen dat nieuwe investeringen in een andere staat plaatsvinden, maar geen belastingvoordeel

¹⁷ Zie ook M.J. Graetz, A.C. Warren, Jr., *Income Tax Discrimination and the Political and Economic Integration of Europe*, Yale Law Journal, jrg. 115 (2006), nr. 6, blz. 1186-1255 op blz. 1243-1244 en R.S. Avi-Yonah, *Passport to Toledo: Cuno, The World Trade Organization, and the European Court of Justice*, Tax Notes, 26 december 2005, blz. 1661-1668.

¹⁸ *West Lynn Creamery, Inc. v. Healy*, 512 US 186, 194 (1994): 'A pure subsidy funded out of general revenues ordinarily imposes no burden on interstate commerce'; *New Energy Co. v. Limbach*, 486 US 269, 278 (1988): 'The Commerce Clause does not prohibit all state action designed to give its residents an advantage in the marketplace, but only action of that description in connection with the State's regulation of interstate commerce. Direct subsidization of domestic industry does not ordinarily run afoul of that prohibition [...]'. Over de bijzondere positie van subsidies gefinancierd uit bijzondere heffingen zie verder D.T. Coenen, *Business Subsidies and the Dormant Commerce Clause*, Yale Law Journal, jrg. 107 (1998), blz. 965-1053.

¹⁹ Zie voor een bespreking van het problematische onderscheid tussen belastingvoordelen en subsidies eveneens E.A. Zelinsky, *Restoring Politics to the Commerce Clause: The Case for Abandoning The Dormant Commerce Clause Prohibition on Discriminatory Taxation*, Ohio Northern University Law Review, jrg. 29 (2003), blz. 29-87, par. II.

van 100.000 dollar om hetzelfde te bereiken? Of we nu positief of negatief staan tegenover het toekennen van voordelen aan ondernemers, het is naar mijn mening noodzakelijk om één lijn te trekken tussen subsidies en belastingvoordelen. Het Hooggerechtshof ziet hiervoor echter geen ruimte.

Het Hooggerechtshof heeft in mei 2006 de uitspraak van de federale rechter in de *Cuno*-zaak op procedurele gronden onderuit gehaald, waardoor het nog jaren zal duren voordat duidelijk is hoe de staten ervoor staan.²⁰ Het Hof stelde vast dat mevrouw Cuno en consorten geen toegang hadden tot de federale rechter omdat zij geen concrete, individuele schade ondervonden door een mogelijke schending van de grondwet. Op zijn hoogst werden alle belastingplichtigen in gelijke mate gedupeerd door het feit dat Daimler-Chrysler bijzondere belastingvoordelen ontving. Het Hooggerechtshof gaf ook aan dat onzeker was of er überhaupt schade optrad voor mevrouw Cuno. Per saldo zouden de belastingvoordelen tot hogere belastingopbrengsten kunnen leiden, nu een nieuwe fabriek is aangetrokken en arbeidsplaatsen gecreëerd zijn. Beiden leveren belastbare omzet en lonen op. Zelfs als er minder belasting binnen zou komen, dan nog is niet gezegd dat de politiek dit tekort zou opvangen door een verhoging van de belasting op particulieren, zoals mevrouw Cuno. Het tekort zou ook gedekt kunnen worden door bezuinigingen of belastingheffing bij bedrijven.

²⁰ Gevoegde zaken *DaimlerChrysler Corp. et. al. v. Cuno et. al.*, no 04-1704, en *Wilkins, Tax Commissioner for State of Ohio, et. al. v. Cuno et. al.*, no 04-1724; 547 US __ (2006 - voorlopige versie, paginanummer nog niet beschikbaar). Zie ook B.P. Denning, *DaimlerChrysler Corp. v. Cuno, State Investment Incentives, and the Future of the Dormant Commerce Clause Doctrine*, CATO Supreme Court Review, 2005-2006, blz. 173-194 op blz. 176-177, en K.E. Hickman, *How Did We Get Here Anyway?: Considering the Standing Question in DaimlerChrysler v. Cuno*, Minnesota Legal Studies Research Paper No. 05-48, Georgetown Journal of Law & Public Policy, jrg. 4 (2006), nog te verschijnen.

Mevrouw Cuno zal haar zaak nu bij de lagere rechtbank van de staat Ohio opnieuw voordragen. Als deze rechter er een soortgelijke redenering op na houdt als het federale hooggerechtshof, dan lijkt deze zaak niet echt kansrijk. Ook al is de Cuno-zaak nu terugverwezen, een van de belangrijkste merkbare effecten is dat er in de VS een breder debat op gang is gekomen over het verstrekken van belastingvoordelen aan ondernemingen die staten tegen elkaar uitspelen.²¹ Het doel van de Cuno-zaak was dan ook om deze vicieuze cirkel te doorbreken.²² Er zijn in de VS meerdere soortgelijke zaken aanhangig bij de statelijke rechters die echter in een minder ver stadium zijn dan de Cuno-zaak.²³

Voor de Cuno-zaak heeft diverse Amerikaanse hoogleraren ertoe gebracht parallellen tussen de Amerikaanse wetgeving en de Europese staatssteunregels te trekken, terwijl vanuit Europa omgekeerd weinig aandacht is voor de vraag hoe de Amerikanen het er tot nu toe van af gebracht hebben zonder zulke strenge regelgeving.

Waarom wordt in de VS harde fiscale concurrentie niet geschuwd tussen staten terwijl in Europa de zaak delicates en zo nu en dan binnenskamers wordt aangepakt?²⁴ Het antwoord op deze vraag gaat verder dan een enkele

²¹ Zie Zelinsky, reeds aangehaald, blz. 864.

²² Zie ook P.D. Enrich, *Saving the States from Themselves; Commerce Clause Constraints on State Tax Incentives for Business*, Harvard Law Review, jrg. 110 (1996), blz. 377-468. Prof. Enrich was advocaat in en mede-instigator van de Cuno-zaak.

²³ Een zaak die duidelijkheid zou kunnen brengen is het hoger beroep dat vermoedelijk wordt ingesteld de zaak van *Bilson et. al. v. State of North Carolina et. al.*, waarbij een pakket aan belastingvoordelen van \$ 240 mln. voor de vestiging van een fabriek van Dell Inc. in het geding is. Deze zaak is in eerste aanleg niet-ontvankelijk verklaard door het Wake County Superior Court op 11 mei 2006, nummer onbekend.

²⁴ Bij wijze van voorbeeld wordt verwezen naar de terughoudendheid waarmee overwegingen en gehanteerde criteria in het kader van de werkzaamheden van de

verwijzing naar de federale structuur van de VS en het wijzen op het karakter van de EU. Ook cultuurverschillen spelen een nadrukkelijke rol.

Binnen de Europese Unie wordt het verstrekken van belastingvoordelen aan individuele ondernemingen of aan bepaalde bedrijfstakken grotendeels een halt toegeroepen door het verbod op staatssteun.²⁵ Alleen in bepaalde gevallen zullen dergelijke voordelen onder Europees recht worden goedgekeurd. Een fiscale ‘race to the bottom’ waarbij lidstaten elkaar beconcurreren met specifieke belastingvoordelen wordt hierdoor afgeremd (maar niet tot stilstand gebracht).

In een recent artikel stellen de Amerikaanse collega’s Graetz en Warren dat de Amerikaanse ervaringen met federalisering van belastingheffing aantonen dat het niet nodig is om in de EU lidstaten te beperken in hun mogelijkheden om belastingvoordelen te verstrekken om hun lokale economie te stimuleren.²⁶ Deze vorm van belastingconcurrentie past naar hun mening blijkbaar in het kader van een gemeenschappelijke markt.²⁷ Dat staten met hun algemene belastingregime met elkaar mogen concurreren staat zowel in de VS als in de EU buiten twijfel. Maar waar in Europa getracht wordt lidstaten ervan te weerhouden om met belastingvoordelen slechts bepaalde ondernemingen te bevoordelen, heerst in de Verenigde Staten een vanzelfsprekendheid bij deze

Primarolo-groep, welke zich bezig houdt met het beoordelen van mogelijke schadelijke belastingregimes binnen de EU, openbaar gemaakt worden.

²⁵ Art. 87 lid 1 EG.

²⁶ Graetz/Warren, reeds aangehaald, blz. 1254.

²⁷ Vgl. het US Supreme Court in *Boston Stock Exchange*, 429 US 318, 337 (1977): “Our decision today does not prevent the States from structuring their tax systems to encourage the growth and development of intrastate commerce and industry. Nor do we hold that a State may not compete with other States for a share of interstate commerce; such competition lies at the heart of a free trade policy.”

vorm van onderlinge concurrentie.²⁸ De kans dat in de Amerikaanse federale wetgeving een (geconditioneerd) verbod op staatssteun zal worden ingevoerd naar Europees voorbeeld schat ik op nagenoeg nihil, hoewel de grondwet het Congres daartoe in de gelegenheid stelt.²⁹

Belastingvoordelen en Europees recht

In de komende jaren wil ik mijn rechtsvergelijkende onderzoek naar de regelgeving omtrent fiscale staatssteun voor het Europese bedrijfsleven verder uitbouwen, waarbij ik waar mogelijk parallellen zal trekken met de Amerikaanse ontwikkelingen.

Indien in Europa een belastingvoordeel in strijd met het verbod op staatssteun wordt toegekend, dreigt er voor de ondernemingen die de steun ontvangen hebben het risico van terugvordering. Terugvordering betekent dat ondernemingen verboden belastingvoordelen (met rente) moeten terugbetalen, soms over een groot aantal jaren.³⁰ Vandaar dat ondernemingen er belang bij hebben dat de belastingvoordelen die zij ontvangen in overeenstemming zijn met Europees recht.

Onderzoek op het terrein van fiscale subsidies ligt heel gevoelig, juist omdat overheden er soms de voorkeur aan geven hun wetgeving pas achteraf proefondervindelijk te laten toetsen door de Europese Commissie in plaats van vooraf de discussie aan te gaan.³¹ Dit terwijl de aantrekkelijkheid van een

²⁸ Zie ter illustratie onder meer de bijdragen van C. Atkins op www.taxfoundation.org die namens deze stichting, die normaliter tegenstander is van 'targeted tax incentives', ten gunste van DaimlerChrysler in de Cuno-zaak heeft geïntervenieerd.

²⁹ Zie ook D.H. Schenk, *The Cuno Case: a Comparison of U.S. Subsidies and European State Aid*, *European State Aid Law Quarterly*, jrg. 5 (2006), nr. 1, blz 3-8, op blz. 8.

³⁰ Zie Vo. EG 659/1999 van 22 maart 1999, Publicatieblad L 83/1 van 27 maart 1999, art. 14-15. Terugvordering is verhoudingsgewijs nog steeds een uitzondering.

³¹ Zoals in beginsel voorzien in art. 88(3) EG.

belastingstelsel ook een kwestie is van vertrouwen: ook al biedt een overheid talloze belastingvoordelen, als een ondernemer er niet op kan vertrouwen dat die voordelen in overeenstemming zijn met EG-recht dan doet dit de aantrekkingskracht van een belastingstelsel in de regel geen goed.

Wat opvalt is dat het vooral accountants zijn die, bij het opmaken van de jaarrekening, steeds nadrukkelijker aandacht vragen voor mogelijk ontvangen fiscale staatssteun, zeker als het gaat om bedrijven met een beursnotering. Ook bij overnames van bedrijven wordt in due dilligence rapporten steeds nadrukkelijker het staatssteunaspect aan de orde gesteld. Het onderwerp fiscale staatssteun mag zich dus ook buiten de wereld van de belastingadviseurs, advocaten, politici en academici op toenemende belangstelling verheugen.

Het is met name de belastingadviseur van wie de cliënt verwacht dat hij nagaat of voorspelde belastingvoordelen in overeenstemming zijn met Europees recht. Wat het Hof van Justitie daar ook van vindt, aan een doorsnee ondernemer kun je dat écht niet toevertrouwen. Het zal u dan ook waarschijnlijk niet verbazen als een ondernemer die na enkele jaren verneemt dat hij zijn belastingvoordeel aan de overheid moet terugbetalen bij zijn adviseur verhaal gaat halen indien deze verzuimd heeft voor dit risico te waarschuwen. Dat op de belastingadviseur een bijzondere taak rust heeft het Hof van Justitie een jaar geleden duidelijk gemaakt.³²

Stel dat een ondernemer aanklopt bij zijn adviseur met de vraag hoe hij zijn huidige ondernemingsactiviteiten op een fiscaal gunstigere manier kan inrichten. De ondernemer betaalt nu 100 miljoen Euro belasting. Stel dat een nieuw keuzeregime uiteindelijk leidt tot een belastingdruk van 10 miljoen met het risico dat straks nog 90 miljoen moet worden nabetaald. Als alternatief zou

³² HvJ EG C-148/04 van 15 december 2005, *Unicredito Italiano SpA – Agenzia delle Entrate*, Jurisprudentie 2005, I-11137, ro. 114-116.

de ondernemer zijn activiteiten naar een andere EU lidstaat kunnen overplaatsen, waardoor 30 miljoen belasting verschuldigd zou zijn. Dus, hij kiest of voor het regime waarmee hij 10 miljoen moet betalen, of hij verkast naar het buitenland en betaalt 30 miljoen. Als hij kiest voor het gunstigste regime en later geconfronteerd wordt met het feit dat dit verboden is, zal hij 90 miljoen moeten nabetalen. In dat geval zou de belastingplichtige met het alternatief aanzienlijk goedkoper zijn uitgeweest.

Als er alternatieven zijn, dan is het de taak van de adviseur om erop te wijzen dat het aantrekkelijkste, gunstigste regime wellicht niet het meest verstandige is in het geval er een risico is van verboden staatssteun. Een ander, minder aantrekkelijk alternatief verdient wellicht de voorkeur als daarmee geen staatssteunproblemen verwacht worden. Uiteindelijk is het de belastingplichtige, de cliënt, die de keuze moeten maken zodra hij over de risico's geïnformeerd is. Sommige risico's zijn echter slecht te voorspellen.

Investeringsfondsen

Zo is enkele weken geleden een beschikking van de Europese Commissie verschenen in een Italiaanse zaak waardoor de kans groot is dat investeringsfondsen als onderneming en ontvanger van staatssteun worden aangemerkt indien zij gelden beheren en investeren voor een breed publiek en op hen een bijzonder regime van toepassing is.³³ De Europese Commissie heeft haar terughoudende positie op dit punt losgelaten en criteria gehanteerd die, bij strikte handhaving, meer dan alleen het Italiaanse regime op losse schroeven zetten. Ik sluit niet uit dat de Commissie een breder onderzoek zal starten naar regimes voor investeringsfondsen in Europa en hun verenigbaarheid met de Europese staatssteunregels.

³³ Beschikking 2006/638/EG van 6 september 2005, Publicatieblad L 268/1 van 27 september 2006, in het bijzonder par. 36-39.

Laat me u meteen gerust stellen, ik denk niet dat de soep al te heet gegeten wordt. Gelet op de forse financiële belangen die bij investeringsfondsen een rol spelen, en het feit dat de meeste lidstaten aparte regimes hebben voor investeringsfondsen, zal een eventueel onderzoek waarschijnlijk eindigen in een politiek aanvaardbaar compromis waarbij iedere lidstaat één apart regime voor de winstbepaling van investeringsfondsen mag hanteren en waarbij afwijkende regimes langzaam maar zeker uitgefaseerd worden.³⁴

Fiscale autonomie

Staatssteun is slechts een van de onderdelen van het Europese recht die het belastingrecht parten speelt; in zekere zin is het slechts een detail. De invloed van het Europese recht gaat verder. Het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen heeft met haar rechtspraak een belangrijke rol gespeeld en getracht de Europese randvoorwaarden voor nationale belastingheffing vorm te geven. Het Hof neemt in haar fiscaal getinte arresten vaak een standaardzin op waarin zij onderstreept dat de directe belastingen, zoals de inkomstenbelasting en de vennootschapsbelasting, tot de autonome bevoegdheid van de lidstaten behoren, maar tegelijkertijd herinnert het Hof eraan dat lidstaten die bevoegdheid in overeenstemming met het gemeenschapsrecht moeten uitoefenen.³⁵

Dat het Europese recht een forse impact heeft op het belastingrecht is onontkoombaar. Belastingheffing is een instrument waarmee de Europese vrije markt aanzienlijk beïnvloed kan worden. Omgekeerd is ook de vrije markt een bedreiging voor het belastingrecht in klassieke zin, waarbij lidstaten de grootst mogelijke moeite hebben om belastingheffing over ondernemings- en

³⁴ Voor een nadere bespreking verwijs ik naar mijn bijdrage *Investment Funds, Tax Planning and State Aid*, welke verschijnt in *European Taxation* in december 2006.

³⁵ Zie o.a. HvJ EG C-446/03, *Marks & Spencer – Halsey*, 13 december 2005, Jurisprudentie 2005, I-10837.

vermogenswinsten veilig te stellen. Bij het opstellen van de eerste Europese verdragen is de impact van het EG-recht op het belastingrecht onderschat, en ten dele niet onderkend.

De noodzakelijke balans tussen het nastreven van de Europese idealen en het waarborgen van de primaire, heffende functie van het belastingrecht is voor het Hof van Justitie niet altijd even eenvoudig te handhaven, juist omdat de taak van het Hof ligt in het veiligstellen van de rechten (vrijheden) die het EG-recht aan belastingplichtigen toekent. Soms maakt het Hof daarbij een te forse inbreuk op de fiscale autonomie van de betrokken lidstaat. Ik volsta met het noemen van het arrest Marks & Spencer dat mijn fiscale collega's welbekend is.³⁶ Ik wil deze gelegenheid echter niet benutten om uitgebreid bij de rechtspraak van het Hof stil te staan, hiervoor zullen zich nog genoeg andere gelegenheden bieden.

De UM en Europa

Ons nationale belastingrecht wordt meer dan ooit door Europese rechtspraak en regelgeving beïnvloedt, zij het niet altijd op een even voorspelbare of wenselijke wijze. Daarom is kennis van het Europese recht voor fiscalisten van groot belang.

Voor een fiscalist met een blik op Europa en de internationale handel is de Universiteit Maastricht een goede bakermat. Waar Maastricht al in 1991 – nog voor het Verdrag van Maastricht – voorop liep met een specialisatietraject Internationaal en Europees Belastingrecht, is 15 jaar later de overstap gemaakt naar een volledig Engelstalig Masterprogramma. Hierin is voor onze studenten een goede balans gevonden tussen nationaal, internationaal en Europees belastingrecht. Daaraan draag ik graag mijn steentje bij.

³⁶ HvJ EG C-446/03, reeds aangehaald.

Dankwoord

Dames en heren, ik kom tot een afsluiting. Graag wil ik van de gelegenheid gebruik maken om enkele personen in het bijzonder te bedanken.

Allereerst het College van Bestuur, vanaf deze plaats wil ik u danken voor het vertrouwen dat u in mij stelt. Ik sta voor de uitdaging om de Maastrichtse universiteit en de Maastrichtse fiscale opleidingen in Europa nog beter op de kaart te zetten en die uitdaging ga ik graag aan.

Mijnheer de Decaan, beste collega's van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en in het bijzonder de collega's van de Capaciteitsgroep Belastingrecht, de uitstraling van een faculteit en de kwaliteit van een opleiding worden grotendeels bepaald door de personen die voor en achter de schermen actief zijn. In de jaren dat ik aan de faculteit verbonden ben is gebleken dat we er met zijn allen voor gaan en voor staan. Ik hoop nog jaren met veel plezier met jullie te mogen samenwerken en verder te mogen bouwen aan een internationale faculteit.

Aangezien ik behoor tot de eerste lichting afgestudeerde fiscaal economen aan deze universiteit wil ik op deze plaats ook diegenen bedanken die zich hebben ingezet voor het oprichten en in stand houden van deze multidisciplinaire opleiding. Als econoom ben ik de juridische faculteit binnengekomen en als jurist doceer ik nu mede aan de economische faculteit. Ik hoop dat de toekomstige Maastrichtse fiscalisten mogen blijven profiteren van de samenwerking tussen de beide faculteiten.

Natuurlijk behoeft het geen betoog dat ik vandaag niet op deze plaats zou staan zonder de onaflatende steun van het thuisfront, in het bijzonder mijn ouders en mijn verloofde, Veronique. Ook mijn broer, grootouders en schoonfamilie horen in dat rijtje thuis. Zij hebben altijd gezorgd voor een plek waar de wetenschap tot rust kon komen. Pa en ma, jullie ondernemersgeest, inzet en klantgerichtheid hebben mij in zakelijk opzicht gemaakt tot wat ik ben; de mogelijkheid om een onderneming, de zaak, van dichtbij mee te beleven heeft mijn belangstelling voor de mogelijkheden en onzinnigheden van het belastingrecht gewekt en telkens opnieuw aangewakkerd. Veronique, in de 11 jaar dat wij elkaar kennen heb je me in alles ondersteund en gestimuleerd. Zonder jou aan mijn zijde zou ik hier vandaag niet staan. Ik hoop samen met jou een fantastische toekomst tegemoet te mogen gaan.

Dames en heren studenten, het fiscale recht staat midden in de samenleving. U gaat een dynamische toekomst tegemoet waarbij u uw leven lang blijft leren. Probeer u daarbij vooral om zo nu en dan te relativeren en af te schakelen: de waarde van vrije tijd voor uw toekomstige gezin of de tijd voor reflectie na het lezen van een goed boek laat zich niet in heffingskortingen uitdrukken.

Geachte toehoorders, ik hoop dat u met mij nog lang blijft genieten van de stimulansen die het fiscale recht biedt. Dank voor uw aanwezigheid.

Ik heb gezegd.